

Sprawiedliwość polityczna i trybunały ludowe w powojennych Węgrzech (1945–1950) w świetle badań węgierskich historyków

Domokos Szokolay

numer ORCID: 0000-0003-0804-9901

Biurow Komisji Pamięci Narodowej (Nemzeti Emlékezet Bizottság, NEBH)

Streszczenie

Trybunały ludowe to specjalne organy sądowe, które powołano na Węgrzech po II wojnie światowej. Działały od lutego 1945 roku do 1 kwietnia 1950 roku. W tym okresie na mocy ustawy nr VII z 1945 roku postawiono przed nimi ponad 59 tys. osób. Ich praca w połączeniu ze ściganiem zbrodniarzy wojennych stała się jednak kontrowersyjnym narzędziem zmiany ustroju, która miała mieć charakter demokratyczny. Z jednej strony trybunały te próbowały przekazać społeczeństwu demokratyczne wartości nowego porządku politycznego, lecz z drugiej – sprawiedliwość polityczna coraz bardziej służyła dążeniu do zdobycia władzy przez Węgierską Partię Komunistyczną. Jak dotąd nie ukazało się żadne kompleksowe opracowanie historii węgierskich trybunałów ludowych. W artykule skupiam się głównie na najnowszych pracach historyków, w tym autorów, którzy na przestrzeni lat zapoznali się ze znaczną liczbą postępowań przed tymi organami sądowymi.

Trybunały ludowe były specjalnymi organami sądowymi utworzonymi na Węgrzech po II wojnie światowej w celu osądzenia osób, które „wywołały historyczną katastrofę narodu węgierskiego lub brały w niej udział” (Dekret premiera nr 81/1945, 1945). W przepisach określono zasadniczo dwa rodzaje zbrodni: zbrodnie wojenne (*háborús bűntett*) i zbrodnie przeciw ludowi (*népellenes bűntett*). Trybunały te miały charakter tymczasowy, a ich prace toczyły się od lutego 1945 roku do 1 kwietnia 1950 roku. W postępowaniach przed trybunałami ludowymi, które wydawały wyroki polityczne, decydującą rolę w radach odgrywali niewykwalifikowani delegaci partii politycznych, a sędziowie zawodowi przewodniczyli rozprawom i służyli fachową wiedzą prawną. Węgierskie trybunały rozpoczęły działalność wcześniej niż Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymbardze i inne podobne organy w Europie. Należy jednak zauważyć, że ich praca w połączeniu ze ściganiem zbrodniarzy wojennych stała się kontrowersyjnym narzędziem zmiany ustroju, która miała mieć charakter demokratyczny. W ciągu kilku lat trybunały ludowe przekształciły się w scenę procesów pokazowych aranżowanych przez komunistyczną policję polityczną i jej sowieckich doradców, co doprowadziło do decydującego zwrotu politycznego na Węgrzech i przyczyniło się do ustanowienia komunistycznej dyktatury. Sprawa trybunałów miała swego czasu kluczowe znaczenie, ponieważ sądy stanowiły pole walki partii politycznych. Choć wciąż zwraca się uwagę na przypadki o wielkim politycznym i symbolicznym znaczeniu dla historii narodu węgierskiego, dotychczas nikt nie pokusił się o całościową ocenę tego zagadnienia. Ogromna złożoność tematu sprawia, że do dzisiaj pozostaje on drażliwy w sferze emocjonalnej oraz społecznie i politycznie.

Jak dotąd nie ukazało się żadne kompleksowe opracowanie historii węgierskich trybunałów ludowych, zwłaszcza przygotowane w okresie po zmianie ustroju na przełomie lat 1989/1990, kiedy skończyła się dominacja marksistowskiej historiografii.

Podsumowując badania tej problematyki, skupiam się głównie na najnowszych pracach historyków, w tym autorów, którzy na przestrzeni lat zapoznali się ze znaczną liczbą postępowań przed trybunałami ludowymi. Jednym z wnikliwych badaczy historii wymiaru sprawiedliwości po 1945 roku jest Tibor Zinner, który poświęcił wiele lat na zgłębianie tematu trybunałów, pracując jako archiwista i historyk w Archiwum Miejskim w Budapeszcie, a także jako doradca naukowy i pracownik Sądu Najwyższego. W swoich ostatnich pracach analizuje proces przejmowania systemu sądowiczego na Węgrzech przez partię komunistyczną. Jest również zdecydowanym zwolennikiem poglądu, że wyroki wydane na podstawie ustawy nr VII z 1945 roku (na mocy której ustanowiono trybunały ludowe) powinny zostać unieważnione (Zinner, 2021b). Wśród zasłużonych badaczy tego okresu należy wymienić też węgiersko-amerykańskiego historyka Istvána Deáka, który także zwrócił uwagę na problem powojennej sprawiedliwości politycznej (Deák, 2001). Z kolei László Karsai

zdobył równie szeroką wiedzę na ten temat podczas pracy dla Archiwum Yad Vashem w Jerozolimie, kiedy wraz z zespołem historyków zmikrofilmował i przeanalizował ponad 20 tys. postępowań przed trybunałami ludowymi. Interesowały ich sprawy, w których wystąpiły słowa „żydowski” lub „cygański”, a zdecydowana większość zbadanych przypadków pochodziła z dokumentacji trybunału w Budapeszcie. Karsai opisał swoje doświadczenie badawcze i wnioski również w języku angielskim (Karsai, 2000; 2001; 2003). W badaniach skupia się głównie na historii Holokaustu, a także na Ferencu Szálasim i dziejach Partii Strzałokrzyżowców (Karsai, 2016). Zajmuje się też kwestią procesów sądowych zbrodniarzy wojennych. Kilukrotnie wypowiadał się na temat odpowiedzialności regenta Miklósa Horthyego i innych członków międzywojennej elity politycznej za Holokaust i antysemityzm na Węgrzech (Karsai, 2014).

Niedawno Ildikó Barna i Andrea Pető przeprowadziły badania na podstawie 500 przeanalizowanych przypadków spraw sądowych. Źródła pierwotne do ich pracy można znaleźć w Archiwum Miejskim w Budapeszcie, co pokazuje, że to kolejne studium poświęcone głównie stolicy kraju. Zastosowana przez nie metodologia ilościowa stanowi jednak nowość w badaniach nad tym tematem: w swojej analizie Barna i Pető przyjrzały się powojennej sprawiedliwości politycznej z perspektywy płci i tożsamości żydowskiej (Barna, Pető, 2015). Kluczowe znaczenie w badaniu związków między komunistyczną dyktaturą a sądownictwem mają również prace Zsuzsanny Mikó, która skupia się na działalności Rady Trybunału Ludowego przy Sądzie Najwyższym w latach 1957–1963. Mikó dogłębnie analizuje też okoliczności poprzedzające tę działalność, czyli okres od 1945 do 1950 roku (Mikó, 2012; 2015). Jako zastępczyni Dyrektora Generalnego Węgierskiego Archiwum Narodowego bada wspomniane kwestie zarówno z perspektywy prawnej, jak i archiwalnej. Także Ádám Gellért ma doświadczenie badawcze związane z tą tematyką, lecz swoje zdanie wyraża głównie podczas dyskusji poświęconych polityce pamięci w kontekście postępowań przed trybunałami ludowymi (Gellért, 2016). Na koniec jako przykład badań poświęconych węgierskiej prowincji warto wymienić rozprawę doktorską Róberta Rigó, który analizuje dzieje wymiany elit w Kecskemécie między 1938 a 1948 rokiem, kładąc znaczny nacisk na badanie spuścizny miejscowego trybunału ludowego (Rigó, 2011). Trzeba także wspomnieć o materiałach pokonferencyjnych, które wydano w Kecskemécie, ponieważ zawierają one zapis spotkania na temat trybunałów ludowych z 2011 roku (Gyenesei, 2011). Ukazało się jeszcze wiele innych publikacji poświęconych tej tematyce, lecz w swoim artykule ograniczam się do najnowszych i najważniejszych prac.

Wśród autorów na poważnie zajmujących się tym tematem panuje ogólna zgoda, że historia trybunałów ludowych wymaga dalszych badań. Z tego powodu w artykule staram się przedstawić podstawowe informacje o trybunałach ludowych i podsumować najnowsze prace badawcze. Tam, gdzie to możliwe, próbuję również przedstawiać własne obserwacje

i prezentować spostrzeżenia z badań nad powojennym powiatem Sopron (zachodnie Węgry)¹.

Międzynarodowy kontekst polityczny powojennej sprawiedliwości politycznej

„W imieniu ludu węgierskiego” – tak brzmiało pierwsze zdanie wyroków wydawanych przez trybunały ludowe na Węgrzech. Gdy rozpoczynały one działalność, wciąż trwały oblężenie Budapesztu i najbardziej krwawa faza wojny w tym rejonie. Na zachodzie kraju sądy nadal stosowały tradycyjną formułę z odwołaniem do Świętej Korony. Ten paralelizm można uznać za symbol okresu przejściowego, w który Węgry wkroczyły pod koniec wojny, a także za doskonałą ilustrację zakresu przemian po 1945 roku. Z jednej strony było jasne, że wkrótce zmieni się podstawa legitymacji władzy sądowniczej, a z drugiej pojawiło się polityczne zapotrzebowanie na przekształcenia w instytucjach państwowych i politycznych. Czy jednak na pewno postulat powojennej sprawiedliwości politycznej wyszedł od „węgierskiego ludu”?

Po pierwsze, potrzebę rozliczenia zbrodniarzy wojennych na Węgrzech można wyjaśniać, uwzględniając kontekst międzynarodowy. W tym zakresie Tibor Zinner skupia się głównie na negocjacjach aliantów podczas wojny, a zwłaszcza na podsumowaniu sowieckich i komunistycznych zamiarów, Tamás Hoffmann zaś kładzie większy nacisk na proces rozwoju prawa międzynarodowego po I wojnie światowej (Hoffmann, 2014; Zinner, 1985; 2021a). Pierwszy dokument, w którym jasno określono, że zbrodnie wojenne trafiają na agendę po zakończeniu konfliktu, został wydany 13 stycznia 1942 roku przez Międzysojusznicy Komitet Informacyjny w Londynie. Wyprzedził on deklarację moskiewską z 30 października 1943 roku. Jeśli chodzi o zbrodnie wojenne Węgrów, to w liście z 7 czerwca 1943 roku Władysław Mołotow pisał do brytyjskiego ambasadora w Moskwie Archibalda Clarka Kerra, że zdaniem rządu sowieckiego nie tylko rząd węgierski, lecz także naród węgierski – w mniejszym lub większym stopniu – musi wziąć na siebie odpowiedzialność za udzielenie Niemcom zbrojnego poparcia i za zbrodnie popełnione na okupowanych terenach (Juhász, 1978). Podejście oparte na idei zbiorowej winy z czasem

1 Autor prowadzi te badania jako pracownik naukowy Biura Komitetu Pamięci Narodowej. Interesuje go sowiecka okupacja powiatu Sopron i okres po 1945 roku, do momentu ustanowienia komunistycznej dyktatury. Badanie funkcjonowania komunistycznej dyktatury jest ustawowym zadaniem Komitetu, dlatego autor skupia się na tych obszarach, w których najłatwiej zaobserwować system komunistyczny w praktyce, czyli na działaniu sowieckich władz okupacyjnych, a także na powołaniu różnych specjalnych ciał ludowych, policji politycznej i trybunałów ludowych.

się zmieniło. Stanowisko Stanów Zjednoczonych wyrażono w propozycji z 26 lipca 1944 roku: jej tekst przewidywał, że w przypadku oporu Węgier wobec Niemiec ukaranie węgierskich zbrodniarzy wojennych zostanie powierzone jakiemuś komitetowi lub podobnemu organowi. Zinner widzi w tym jedno ze źródeł pomysłu ustanowienia trybunałów ludowych w celu rozpatrzenia spraw zbrodniarzy wojennych (Zinner, 2021a). Być może jednak alianci chcieli postąpić z Węgrami w bardziej wyszukany sposób ze względów taktycznych, aby zachęcić ich do oporu wobec Niemiec i stworzyć potencjalnie poważne problemy dla Adolfa Hitlera. László Borhi twierdzi, że eksperci z Departamentu Stanu pracowali nad dalszym losem Węgier już wiosną 1944 roku. Plany obejmowały „odsunięcie od władzy elementów agresywnych i wojowniczych”, zniesienie systemu opartego na dużych majątkach ziemskich i wprowadzenie demokracji politycznej (Borhi, 1997).

Na plany dalszego postępowania z Węgrami mogły wpłynąć wysiłki premiera Miklósa Kállayego, który próbował w tajemnicy przygotować rozmowy pokojowe z zachodnimi aliantami, a także decyzja regenta Miklósa Horthyego, by wysłać oficjalną delegację do Moskwy w celu uzyskania zawieszenia broni, i podjęta przez niego 15 października 1944 roku próba zerwania z Niemcami i przejścia na stronę aliantów, którą udaremnił Niemcy i zamach stanu Ferencza Szálásiego (Juhász, 1978; Szent-Iványi, 2013; Veress, 1995). Po wojnie regent nie stanął przed sądem; został jedynie przesłuchany w charakterze świadka podczas procesów norymberskich. Wiele lat później Józef Stalin wyjaśnił premierowi Ferencowi Nagyowi, że Horthy nie był ścigany sędownie, dlatego że poprosił o zawieszenie broni (Nagy, 1990). To bardzo ważna kwestia, ponieważ do dzisiaj toczą się dyskusje na temat odpowiedzialności Miklósa Horthyego za rolę odegraną przez Węgry podczas II wojny światowej i Holocaustu². Warto zatem odróżnić debatę nad odpowiedzialnością Horthyego w perspektywie historycznej od tego, czy należało go postawić przed sądem w Norymberdze, czy też nie. Trzeba przy tym zauważyć, że decyzja w tej drugiej sprawie nie zapadła na Węgrzech³.

Do wypełnienia międzynarodowych zobowiązań potrzeba było jednak prawowitego węgierskiego parlamentu i rządu. 21 grudnia 1944 roku utworzono w Debreczynie Tymczasowe Zgromadzenie Narodowe, a następnego dnia powstał Tymczasowy Rząd Narodowy. 20 stycznia 1945 roku w Moskwie przedstawiciele Węgier podpisali układ rozejmowy, który w artykule 14. zobowiązywał Węgry do pomocy w aresztowaniu,

---

² Choć węgierscy historycy od dawna znali te zagadnienia (Szirtes, 1996), ostatnie badania nad akcją masowej deportacji z Zakarpacia w 1941 roku i nad masakrą w Kamieńcu Podolskim ukazały historię Holocaustu na Węgrzech w nowej perspektywie (Segal, 2014).

³ O Horthym w Norymberdze zob. Gellért, Turbucz, 2012.

ekstradycji i skazaniu zbrodniarzy wojennych⁴. Do 15 września 1947 roku, czyli do wejścia w życie pokoju paryskiego, wypełnianie powinności wynikających z układu rozejmowego nadzorowała i kontrolowała Sojuszniczka Komisja Kontroli (SKK) pod przewodnictwem Sowietów. Układ obejmował szeroki zakres życia politycznego, społecznego i gospodarczego, dlatego badacze są zgodni, że SKK ograniczała suwerenność Węgier w kluczowych aspektach. Ingerowała w podejmowanie decyzji w ważnych kwestiach politycznych i gospodarczych oraz określała przebieg procesów zmian (Feitl, 2003). Znaczenie tych ingerencji widać na przykładzie reformy rolnej, która miała przynieść radykalną przebudowę struktury własnościowej, a także społecznej i politycznej Węgier. Jej krytycy, m.in. József Ö. Kovács, używają określenia „podział gruntów” lub „konfiskata ziemi” zamiast słowa „reforma”, podkreślając przy tym decydującą rolę Moskwy wpływającą na decyzję polityczną i projektowanie ustawodawstwa w tym zakresie (Ö. Kovács, 2016). Węgry musiały zatem przeprowadzić transformację polityczną i społeczną w warunkach braku suwerenności i powojennej katastrofy, z jej skutkami materialnymi i psychologicznymi.

Wewnętrzny kontekst polityczny powojennej sprawiedliwości politycznej

Naukowcy zwracają uwagę na współzależność między liczbą i kontekstem powojennych procesów a działaniami odwetowymi miejscowych ruchów oporu (likwidacją kolaborantów, wyrokami śmierci wydawanymi przez „partyzanckie sądy” itp.) – w kilku państwach kolaborację z narodowo-socjalistycznymi Niemcami można było przypłacić życiem jeszcze przed zakończeniem wojny (Barna, Pető, 2015; Zinner, 2021a). Inaczej wyglądało to na Węgrzech, dlatego badacze są zgodni, że węgierski ruch oporu nie przyczynił się znacząco do odwetu na zbrodniarzach wojennych⁵. Choć z pewnością istniała potrzeba pociągnięcia winnych do odpowiedzialności, a pogarda dla Partii Strzałokrzyżowców była powszechna, nastroje te nie znalazły ujścia w spontanicznych aktach przemocy. Deák twierdzi,

---

4 O legalności tego zobowiązania z punktu widzenia prawa zob. A. Papp, b.d.

5 Choć ta kwestia wykracza poza tematykę artykułu, warto zauważyć, że ocena węgierskiego ruchu oporu wciąż budzi kontrowersje. Autor uważa, że mierzenie efektywności ruchu liczbą akcji odwetowych lub akcji zbrojnych tylko wprowadzałyby w błąd. Ostatnie badania wyraźnie pokazują, że historycy znają bardzo mało przypadków ataków bombowych na członków pronazistowskiej Partii Strzałokrzyżowców lub niemieckich oficerów (Bartha, 2021). Tymczasem członkowie młodzieżowego ruchu oporu planowali porwać Andrása Csilléryego, który odpowiadał za przeniesienie uniwersytetów do Niemiec, i postawić go przed „studenckim sądem”. Co więcej, młodzieżowi działacze chcieli przeprowadzić atak bombowy na Emila Kovarczaka, ministra odpowiedzialnego za powszechną mobilizację. Obie akcje nie doszły jednak do skutku (M. Kiss, Vitányi, 1983).

że większa część ludności nie miała rewolucyjnego nastawienia, co nowi przywódcy polityczni próbowali zmienić, wykorzystując w tym celu trybunały ludowe (Deák, 2001). Ze źródeł wtórnych wynika, że przypadki działań odwetowych ludności cywilnej na zbrodniarzach wojennych nie są znane badaczom. Tylko kilkoro winnych ucierpiało nieznacznie z powodu wściekłości tłumu podczas transportu do sądu (Karsai, 2003; Zinner, 2021a). Barna i Pető stwierdzają, że unikano również publicznego szkalowania i poniżania (Barna, Pető, 2015).

W szerszym ujęciu sprawy trzeba jednak wziąć pod uwagę także prasę i inne wypowiedzi publiczne, nie zapominając przy tym, że z początku rozprawy przed trybunałami ludowymi budziły wielkie emocje i zainteresowanie. I tak np. sędzia przewodniczący Ákos Major pozwolił, by jeden z późniejszych procesów toczył się jawnie, ponieważ w ten sposób „głos ludu” mógł budować atmosferę rozprawy (Major, 1988). Poza Budapesztem planowano np. stygmatyzację i wykluczenie Węgrów niemieckiego pochodzenia, którzy należeli do VDU (*Volksbund der Deutschen in Ungarn*, Ludowego Związku Niemców na Węgrzech). W Sopronie znaczna część ludności miała niemieckie korzenie, wielu było też członków wspomnianej proniemieckiej organizacji. 7 maja 1945 roku na posiedzeniu Sopronskiego Komitetu Narodowego, który był kolejnym specjalnym ciałem ludowym, jego członkowie zostali wezwani do zmiany niemiecko brzmiących nazwisk. Następnie zaproponowano oznaczenie proniemieckich obywateli i członków VDU za pomocą żółtej gwiazdy, jak to wcześniej robiono z Żydami. Zgodnie z tym pomysłem w gwiazdę miała być wpisana czarna litera „Á”, skrót od słowa *áruló*, czyli zdrajca (Protokół posiedzenia Sopronskiego Komitetu Narodowego, 7 maja 1945 roku). Plany te zarzucono na kolejnym posiedzeniu Komitetu, ponieważ w mieście powstały policja polityczna i obóz internowania. Dzięki tym środkom, jak tłumaczono, można było pociągnąć do odpowiedzialności członków VDU i Partii Strzałokrzyżowców, dlatego Komitet zdecydował, że nie ma już konieczności wprowadzania tego rodzaju dyskryminacji (Protokół posiedzenia Sopronskiego Komitetu Narodowego, 14 maja 1945 roku). Oba opisane przykłady pokazują również, że kwestia ta wymaga dalszego zbadania, by umożliwić nakreślenie pełnego obrazu sprawy.

Nie da się zaprzeczyć, że tragiczna sytuacja na Węgrzech wymagała nadzwyczajnych rozwiązań. Jednocześnie była to okazja do przeprowadzenia głębokich zmian ustrojowych, a w tym celu należało powołać specjalne organy. W tym miejscu trzeba naświetlić kontekst powstania i funkcjonowania trybunałów ludowych. W latach 1945–1947 w ramach koalicji podjęto wysiłki na rzecz politycznej reorganizacji i odbudowy, która objęła wiele dziedzin życia, od funkcji państwowych po działalność kin (Feitl, 2016; Izsák, 2010). To zadanie powierzono komitetom narodowym, które powstawały we wszystkich miejscowościach. Zwłaszcza na początku miały one przede wszystkim istotny wpływ na reorganizację administracji i życia publicznego, a także sprawowały nad nimi nadzór

polityczny. Na szczeblu lokalnym, administracyjnym i branżowym, a nawet w zakładach pracy powoływano różne komisje weryfikacyjne, które miały badać przeszłość i zachowania polityczne poszczególnych osób oraz ich „demokratyczne myślenie”. Należy przy tym zauważyć, że na Węgrzech praktycznie nie istniała powszechna tradycja demokratycznego myślenia.

Początki koalicji sięgają Frontu Węgierskiego, czyli organizacji ruchu oporu utworzonej w 1944 roku, a także Węgierskiego Narodowego Frontu Niepodległości, który powstał 2 grudnia 1944 roku w Szeged. Jego celem było zjednoczenie partii koalicji antyfaszystowskiej i przygotowanie demokratycznej zmiany ustroju. Front tworzyły następujące partie: Niezależna Partia Drobnych Rolników (Független Kisgazda- és Polgári Párt, FKGP), Obywatelska Partia Demokratyczna (Polgári Demokrata Párt, PDP), Partia Socjaldemokratyczna (Szociáldemokrata Párt, SZDP), Narodowa Partia Chłopska (Nemzeti Parasz Párt, NPP) i Węgierska Partia Komunistyczna (Magyar Kommunista Párt, MKP).

Lajos Izsák uważa, że w tamtym okresie na Węgrzech nastąpiły dwa zwroty polityczne. Pierwszy dokonał się w latach 1944–1945, które Izsák nazywa „latami koalicji”, a jego celem było ustanowienie rządów prawa i zbudowanie wielopartyjnej demokracji, podczas gdy drugi zwrot z 1949 roku doprowadził do powstania systemu jednopartyjnego (Izsák, 2010). Inni historycy podkreślają jednak, że węgierscy komuniści, przy potężnym wsparciu Związku Sowieckiego, już od samego początku dążyli do obalenia demokracji i przejęcia władzy. Oba poglądy można interpretować w kontekście początków zimnej wojny, zachowując podział na stanowisko „tradycyjne” i „rewizjonistyczne” (Ungváry, 2003). Jak podsumowują to Krisztián Ungváry i Béni L. Balogh, na podstawie cech charakterystycznych, celów strategicznych i ideologii systemu sowieckiego, badacze zajmujący stanowisko „tradycyjne” uważają za mniej lub bardziej pewne, że Stalin od początku dążył do sowietyzacji terenów okupowanych przez Armię Czerwoną podczas II wojny światowej. Historycy, których można by nazwać „rewizjonistami”, sądzą natomiast, że narzucony przez ZSRS proces sowietyzacji był rezultatem ofensywnej polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych (L. Balogh, 2015; Ungváry, 2003).

Przyjmując nieco inny punkt widzenia na czas wokół 1945 roku, można uznać, że – by użyć metafory, którą proponują Barna i Pető – oba okresy „nakładają się” na siebie jak płyty tektoniczne (Barna, Pető, 2015). Z jednej strony historycy próbują opisać i poddać ocenie strukturę społeczną i polityczną okresu międzywojennego, działania i możliwe przewiny elity politycznej, a także rolę Węgier podczas wojny i Holokaustu. Z drugiej strony epokę tę można badać pod kątem dążenia komunistów do władzy i – zwłaszcza w odniesieniu do trybunałów ludowych – występowania procesów pokazowych, pracy policji politycznej i „sprawiedliwości rewolucyjnej” (zob. m.in. Deák, 2001; Ötvös, 2018; Zinner, 2021a). Ujęcie tego zagadnienia dodatkowo komplikuje potencjalny wpływ każdej

narracji na uczucia ofiar tych dwóch następujących po sobie okresów historycznych. Gellért stwierdza, że zdaniem części uczestników debaty na temat polityki pamięci trzeba dokonać ponownej oceny przeszłości Węgier, ponieważ jej obraz został wypaczony w okresie komunizmu i socjalizmu, gdy umniejszono zasługi przedstawicieli elit politycznych międzywojnia i wyolbrzymiano ich błędy, a do tego skazano ich w bezprawnych procesach. Przeciwnieństwem jest teza, że należy zrehabilitować okres międzywojenny, nazywany epoką Horthyego, co opiera się na relatywizacji czynów i odpowiedzialności polityków skazanych za zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciw ludowi (Gellért, 2016).

Część badaczy zwraca uwagę na rolę, jaką trybunały ludowe miały odegrać w przekształceniu i uformowaniu (demokratycznych) wartości społeczeństwa (Barna, Pető, 2015; Lukács, 1979; Zombory, 2017). Prawdopodobnie jednak wadliwość tych trybunałów wynikała po części z tego, że partie koalicyjne miały różne wyobrażenia na temat demokracji i wartości demokratycznych. Tych kwestii nie udało się odpowiednio wyjaśnić, ponieważ wkrótce nastąpiła dyktatura komunistyczna. W rezultacie postępowało zawłaszczanie politycznie drażliwych pojęć przez Węgierską Partię Komunistyczną. Być może w odniesieniu do pojęcia „lud” panowała większa zgoda, lecz nie da się tego stwierdzić z całkowitą pewnością. Ogólnie określenie to odnosiło się do warstw społecznych plasujących się poniżej międzywojennej klasy średniej. Choć stanowiły one dwie trzecie społeczeństwa, uważano je za najmniej wyemancypowane i najsłabiej reprezentowane politycznie. Potrzeba włączenia „ludu” w „naród”, jak ujął to populistyczny pisarz Péter Veres, co miało początkowo oznaczać emancypację polityczną, stała się swego rodzaju zobowiązaniem, które uwypukliło różnicę w politycznej treści pojęć narodu i ludu⁶. Máté Zombory, który badał legalność stosowania przemocy politycznej w kontekście trybunałów ludowych, uważa, że definicja ludu sformułowana przez ustawodawców „odnosiła się do kategorii społecznych obejmujących ludzi dawniej podporządkowanych władzy, pozbawionych praw politycznych w poprzednim ustroju – zasadniczo chłopów i robotników, lecz także Żydów i lewicowych polityków” (Zombory, 2017, s. 160).

Współczesny komentator polityczny István Bibó, który dostrzegł poważny kryzys demokracji już w 1945 roku, uważa, że życie polityczne polaryzowało się wokół dwóch obaw: strachu przed reakcją i strachu przed dyktaturą proletariatu (Bibó, 2004). Główną siłą polityczną była Partia Drobnych Rolników, która promowała ideę pluralistycznej demokracji chłopskiej i w wyborach z listopada 1945 roku zdobyła 57% głosów. Z różnych powodów, w tym nacisku Sowietów, partia ta nie była jednak w stanie utrzymać absolutnej większości politycznej. Zachowała

6 Na temat Veresa i ruchu populistycznego zob. I. Papp, 2012.

zasadę koalicyjną, co zapewniło innym ugrupowaniom, m.in. komunistom, znacznie większe wpływy, niż to realnie wynikało z wyniku wyborów. Politycy Partii Drobnych Rolników łudzili się, że po podpisaniu pokoju paryskiego w 1947 roku Węgry odzyskają suwerenność, co umożliwi nieskrępowany demokratyczny rozwój. Tymczasem Węgierska Partia Komunistyczna próbowała organizować lewą stronę sceny politycznej, włączając partie, które wierzyły w (demokratyczny) socjalizm, do Bloku Lewicowego. Komunistyczni przywódcy, w tym sekretarz generalny Mátyás Rákosi, początkowo podsycali plotki o popularności partii, lecz wyniki wyborów przyniosły im otrzeźwienie – stało się jasne, że nie zdobędą władzy, przestrzegając demokratycznych reguł gry. W rezultacie komuniści oparli swoją strategię na eliminowaniu i łamaniu przeciwników politycznych pod pretekstem walki z reakcją. Najpierw rozprawili się z różnymi „frakcyjnymi” komunistami, następnie dzięki stosowaniu „taktyki salami”, organizacji procesów pokazowych i pomocy władz sowieckich w 1947 roku rozbili Niezależną Partię Drobnych Rolników, a w 1948 roku „przyłączyli” Partię Socjaldemokratyczną w ramach zjednoczenia partii (zob. m.in. Nagy, 1990; Ötvös, 2018).

W tym miejscu warto podkreślić, że obraz zbrodniarza wojennego i wroga ludu, ukształtowany wcześniej na kanwie antyfaszystowskich założeń nowego ustroju demokratycznego, w 1945 roku uzupełniono obrazem reakcjonistów, następnie reakcji klerykalnej, antypaństwowych spiskowców i szpiegów, a wreszcie wrogów klasowych, kułaków itp., co wynikało ze wspomnianego wcześniej braku powszechnie przyjętej definicji wartości demokratycznych. Definicje sformułowane przez komunistów odgrywały decydującą rolę w uzasadnianiu koncepcji politycznych, a tym samym klasyfikowaniu wrogów ustroju. To oznaczało również, że politycy dawnej koalicji opartej na antyfaszystowskich zasadach, którzy sprzeciwili się komunistom, musieli zaliczać się do jednej z kategorii wrogów. József Révai, główny ideolog Węgierskiej Partii Komunistycznej, który może uchodzić za orędownika walki z reakcją, latem 1945 roku zdefiniował „reakcjonistę” jako osobę „antykomunistyczną” (Révai, 1945).

Ciekawe podejście badawcze reprezentuje Barbara Bank, która równoległe ze zmianą czy też raczej uzupełnieniem obrazu wroga pokazuje coraz szersze i coraz bardziej pozbawione skrupułów działania policji politycznej (Bank, 2018). W swoich badaniach skupia się na obozach internowania, a nie na trybunałach ludowych, lecz gdyby historycy przeanalizowali powojenne środki odwetowe z tego punktu widzenia, wyłoniłby się cały system oddziaływania na losy osób oskarżonych o popełnienie zbrodni podczas wojny i po jej zakończeniu. System ten wdrażały kolejno policja polityczna i partie polityczne, a do jego elementów należały obozy internowania, trybunały ludowe i więzienia. Deák również zwraca uwagę na szerszy kontekst powojennej odpłaty. Twierdzi, że podczas czystek w jakiś sposób ukarano od 300 do 400 tys. obywateli Węgrów. Ponadto między 1945 a 1949 rokiem internowano około 40 tys. Węgrów, wypędzono

z kraju 200 tys. węgierskich Niemców i zwolniono co najmniej 62 tys. urzędników państwowych (Deák, 2001). Karsai utrzymuje, że ta ostatnia grupa liczyła aż 103 tys. ludzi, a podobnie liczna grupa straciła miejsca pracy w sektorze prywatnym (Karsai, 2001).

Problemy związane z powojenną sprawiedliwością polityczną na Węgrzech

Poniżej wymieniam część problematycznych i kontrowersyjnych aspektów powojennej sprawiedliwości politycznej, które utrudniają historykom ocenę trybunałów ludowych. Są to: 1) dyskusje dotyczące ustawy nr VII z 1945 roku, 2) zamęt przy tworzeniu trybunałów ludowych i nieprawidłowości w ich funkcjonowaniu, 3) rola policji politycznej w procesie sądowym, 4) ustawa nr VII z 1946 roku, zwana też „prawem kata”, która rzekomo miała chronić demokratyczny porządek państwa i republikę. Ustawodawstwo to było jednak wykorzystywane przez komunistów do likwidacji przeciwników za pomocą pokazowych procesów politycznych.

Zważywszy na powagę sprawy, dekret premiera nr 81/1945, na mocy którego utworzono trybunały ludowe, powstał bardzo szybko, a Attila Papp twierdzi, że jego tekst został gruntownie opracowany, dzięki czemu zawarte w nim sformułowania wykorzystywano w ustawodawstwie jeszcze wiele lat później (A. Papp, b.d.; 2011). Kálmán Kovács, sekretarz stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości i członek partii komunistycznej, otrzymał zadanie organizacji trybunałów ludowych, a jego podwładni László Réczei i Győző Balogh zajęli się kodyfikacją, w czym pomagali im młodzi prawnicy András Villányi i István Timár (Lukács, 1979; Zinner, 1985). Dekret ukazał się 5 lutego 1945 roku w „Magyar Közlöny” (dzienniku urzędowym)⁷. Na pierwszej stronie biuletynu można było znaleźć informację, że autorzy nowego prawa, László Réczei i Győző Balogh, zostali doradcami w Ministerstwie Sprawiedliwości, a András Villányi i István Timár znaleźli się w gronie pierwszych oficjalnie mianowanych oficerów policji politycznej (Dekret premiera nr 81/1945, 1945). Uważam, że należy wskazać osoby zaangażowane w tę kodyfikację, ponieważ kariery wielu z nich dobrze pokazują, jak wymiar sprawiedliwości stał się jednym z narzędzi ustanawiania, a następnie utrzymywania komunistycznej dyktatury⁸.

7 Choć Tymczasowy Rząd Narodowy uchwalił dekret 25 stycznia 1945 roku, oficjalnie wszedł on w życie dopiero po publikacji w dzienniku urzędowym.

8 Spośród wymienionych osób warto przybliżyć losy Istvána Timára, który zrobił znaczącą karierę w Wydziale Bezpieczeństwa Państwa (Államvédelmi Osztály, Ávo, poprzedniku prawnym Urzędu Bezpieczeństwa Państwa – Államvédelmi Hatóság, ÁvH), gdzie przez pewien czas pełnił funkcję zastępcy szefa. W Ávo Timár kierował oddziałem dochodzeniowym (vizsgálati alosztály) i prokuraturą ludową

Dekret premiera nr 81/1945 został później uzupełniony dekretami premiera nr 1440/1945, 5900/1945 i 6750/1945. Ostatecznie ich treść uchwalono w ramach ustawy nr VII z 1945 roku. Choć w artykule VI Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego wyróżniono trzy rodzaje zbrodni (zbrodnie przeciw pokojowi, zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciw ludzkości), węgierskie prawo obejmowało tylko dwa rodzaje zbrodni: zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciw ludowi. Jako główne sankcje w nowym prawie przewidziano karę śmierci, karę więzienia i pracę przymusową. Wśród łagodniejszych wymieniono rozwiązanie stosunku pracy, konfiskatę mienia, grzywnę i zawieszenie praw politycznych jako karę dodatkową. Przez krótki czas w katalogu kar figurowało internowanie, lecz ostatecznie skreślono je z listy, co oznaczało, że policja mogła internować obywateli bez nakazu sądowego. Zgodnie z dekretem premiera nr 1440/1945 osoby nieletnie również mogły zostać skazane na karę śmierci, jeśli miały co najmniej 16 lat w czasie popełnienia zbrodni⁹.

Zgodnie z nowym prawem zbrodniarzem wojennym był każdy, kto swoją działalnością lub postępowaniem na kierowniczym stanowisku ułatwił rozprzestrzenienie się II wojny światowej na Węgry lub umożliwił stopniowe zaangażowanie kraju w ten konflikt. Za zbrodniarzy wojennych uznano również osoby, które nie starały się zapobiec udziałowi Węgier w wojnie, choć miały taką możliwość ze względu na piastowany urząd publiczny lub z uwagi na odgrywaną przez siebie rolę polityczną, gospodarczą bądź publiczną. Kryteria te uzupełniono następnie o zbrodnie przeciw pokojowi i zbrodnie przeciw ludzkości, które ujęto w ustawie nr VII z 1945 roku (Ustawa nr VII z 1945 roku, 1945).

(*néptügyéségi kirendeltség*). Był oficerem śledczym w procesach głównych zbrodniarzy wojennych, w tym Ferencza Szálásiego. Prowadził także dochodzenie w sfabrykowanej sprawie tzw. spisku przeciw republice lub Węgierskiej Wspólnoty Braterskiej, która zakończyła się procesem pokazowym, co przyczyniło się do rozbitcia Partii Drobnych Rolników i wymuszonej dymisji premiera Ferencza Nagya (na temat tej sprawy zob. Szekér, 2017). W 1948 roku Timár stanął na czele Departamentu Prawa Karnego i Ścigania Przystępczości w Ministerstwie Sprawiedliwości, gdzie nadzorował również pracę Departamentu Więziennictwa. W trakcie swojej kariery Timár zajmował się kwestiami, które były ważne z punktu widzenia ÁVH. W okresie odwetu po rewolucji 1956 roku władze po raz kolejny mogły na niego liczyć: w latach 1957–1962 Timár kierował Departamentem Ustawodawczym Ministerstwa Sprawiedliwości, a w 1962 roku na krótko mianowano go Pierwszym Zastępcą Prezesa Sądu Najwyższego (zob. biografii Timára i Récziego: *Az Igazságügyminisztérium felső vezetése, 1956–1963, NEB Tudástár*, 2016).

⁹ Przyjęcie tej zasady wiązało się ze sprawą Kálmána Franka, żołnierza Partii Strzałokrzyżowców, który wraz z towarzyszami brał udział w aktach bestialstwa i masowych egzekucjach podczas oblężenia Budapesztu w latach 1944–1945. Frank uniknął kary śmierci ze względu na młody wiek, co wywołało oburzenie opinii publicznej i prasy. Wbrew powszechnemu przekonaniu egzekucja osób, które nie osiągnęły jeszcze wieku pełnej odpowiedzialności prawnej, była na Węgrzech możliwa już w 1945 roku, nie było to więc „osiągnięcie” komunistycznej dyktatury (I. Horváth i in., 1993).

Zgodnie z nowym prawem zbrodnię przeciw ludowi popełnił każdy, kto jako przedstawiciel ministerstwa, członek parlamentu lub wyższy urzędnik państwowy inicjował ustawodawstwo poważnie naruszające interesy ludu lub świadomie uczestniczył w uchwalaniu takich ustaw. Ponadto zbrodni takiej dopuścił się każdy, kto w okresie sprawowania funkcji publicznej po 1 września 1939 roku przekraczał swoje uprawnienia i brał udział w wykonywaniu ustaw i rozporządzeń przeciw określonym warstwom społecznym, które to działania zagrażały wolności osobistej określonych osób, naruszały ich nietykalność cielesną lub przyczyniały się do pogorszenia ich stanu majątkowego. Pod te przepisy podpadali również urzędnicy państwowi, którzy konsekwentnie sprawowali swoje funkcje w duchu antyludowym i profaszystowskim (Ustawa nr VII z 1945 roku, 1945).

Docelowo główna grupa odpowiedzialnych obejmowała najwyższych przywódców, wyższych urzędników i znaczne osobistości z kół rządowych, politycznych, wojskowych, administracyjnych i gospodarczych. Ponadto tekst ustawy jasno wskazywał na przywódców Partii Strzałokrzyżowców, osoby wysługujące się i donoszące władzom niemieckim oraz członków VDU i SS jako sprawców zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludowi. Oczywiście na mocy nowych przepisów trybunały ludowe mogły też wszczynać postępowania przeciw tym, którzy nie odgrywali aż tak znaczącej roli kierowniczej. Mogły także skazywać członków partii i organizacji uznanych za faszystowskie lub takich, które w mniejszym lub większym stopniu nawoływały do kontynuowania wojny lub wyrażały wiarę w zwycięstwo Niemiec. Choć Pál Lukács uznał, że pojęcie zbrodni przeciw ludowi opierało się na podobnych podstawach, co pojęcie zbrodni przeciw ludzkości, Hoffmann – który badał tę kwestię ze zbliżonej perspektywy – zauważył, że mimo podobieństw między obiema kategoriami postrzeganie zbrodni przeciw ludowi jako zasadniczo zbieżnych ze zbrodniami przeciw ludzkości byłoby błędem (Hoffmann, 2014; Lukács, 1979). Jak stwierdza Zinner, zbrodnie przeciw ludowi naturalnie kojarzą się z formułą „wrogów ludu” stosowaną w Związku Sowieckim, której początki sięgają osławionych procesów pokazowych z lat trzydziestych XX wieku (Zinner, 2021a). Ustawodawcy wierzyli, że dali „ludowi węgierskiemu” możliwość osądzenia jego dawnych „panów” i „ciemieżców”, odwołując się jednocześnie do szerszego kontekstu politycznego. Minister sprawiedliwości István Ries uważał, że sądownictwo ludowe było głównym mechanizmem prawnym, jaki naród mógł wykorzystać przeciw swoim oprawcom, lecz z przyczyn technicznych został on rozbity na mniejsze elementy (Zinner, 2021a). Zgodnie z tym rozumowaniem „lud węgierski” miał status ofiary, lecz zarazem poprzez działalność sędziów ludowych uosabiał oskarżenie i wydawał wyroki w imieniu ludu węgierskiego. Ustawodawcy starali się więc stworzyć jak najszerze możliwości pociągnięcia winnych do odpowiedzialności. Kluczowym elementem w tym zakresie było znalezienie politycznego aspektu popełnionej zbrodni.

Zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciw ludowi obejmowały nie tylko nieludzkie i brutalne zbrodnie, lecz także czyny uznane za umotywowane politycznie, które nie służyły bezpośrednio interesom wojny ani nie naruszały zasad jej prowadzenia. Jak zauważa Lukács, choć w ustawie zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciw ludowi uznano za narzędzie polityczne, jej twórcy nie podali precyzyjnej definicji pojęcia zbrodni politycznych, pozostawiając zbadanie i rozpoznanie politycznego charakteru każdej zbrodni w rękach organów ścigania, czyli w rezultacie w rękach policji politycznej i trybunałów ludowych (Lukács, 1979). Otworzyło to furtkę do podjęcia wielu niezgodnych ze sztuką i błędnych decyzji. Wiarygodność polityczna nie mogła zastąpić fachowej wiedzy. Wystarczy pomyśleć, że funkcjonariuszy policji politycznej – która miała zastąpić zawodowe organy dochodzeniowe – rekrutowano bez żadnego poważniejszego przeszkolenia, a członkowie trybunałów ludowych spoza palestry nie mieli nawet podstawowej wiedzy prawniczej. Badacze zauważają również, że wśród sędziów przewodniczących i prokuratorów pracujących w trybunałach ludowych było wielu niedouczonego i niewykwalifikowanego prawników, ponieważ uznani sędziowie trzymali się z daleka od sądów o charakterze politycznym (Karsai, 2001; Zinner, 2021a). Nie trzeba dodawać, że największych nadużyć w ramach wymiaru sprawiedliwości dokonywały nie tyle same trybunały ludowe, ile komunistyczna policja polityczna, której funkcjonariusze nie potrzebowali nakazu sądowego, żeby pozbawić kogoś wolności. Umożliwił to nieopublikowany tajny dekret Ministerstwa Spraw Wewnętrznych nr 138.000/1945, wydany przez Ferencę Erdeia. Na mocy tego dokumentu policja polityczna mogła podejmować działania przeciw osobom, których nie można było oskarżyć o żadne przestępstwa na podstawie ówczesnie dostępnych danych lub dowodów i odpowiednich ustaw, „lecz które stanowiły zagrożenie z powodu dawnego lub obecnego faszystowskiego lub antyludowego postępowania lub ogólnie przeszkadzały w demokratycznej reorganizacji państwa, co mogło skutkować internowaniem lub nadzorem policyjnym” (Bank, 2018).

Jeden z głównych problemów z trybunałami ludowymi polega na tym, że partie polityczne chciały wykorzystać je jako narzędzie zmiany ustroju i wymiany elit (Deák, 2001). Ponadto policja polityczna miała duży wpływ na dobór spraw i dowodów, które trafiały do prokuratorów ludowych. Na przykład w Sopronie pewien prokurator ludowy nadaremnie słał skargi do ministra sprawiedliwości, informując, że akty oskarżenia sporządzone przez głównego prokuratora ludowego – który nie pełnił żadnych obowiązków śledczych ani prokuratorskich – słowo w słowo powtarzały treść raportów śledczych policji politycznej (Szokolay, 2018). Tego rodzaju brak profesjonalizmu mógł oczywiście skutkować skazaniem niewinnych osób, lecz także pomóc prawdziwym sprawcom uniknąć odpowiedzialności. Aby uzyskać pełny obraz tego zagadnienia, konieczne są jednak dalsze systematyczne badania z wykorzystaniem metod ilościowych i jakościowych.

Rigó doszedł do prostego wniosku, że rolą trybunałów ludowych w Kecskemécie była przede wszystkim demonstracja siły nowego demokratycznego ustroju i pokazanie, że dawne elity nie mogą liczyć na pobłażliwość. Choć wielu członków miejscowej elity ostatecznie uniewinniono lub znacznie złagodzono im wyroki, w rezultacie pomówień i zastraszania wycofali się oni z życia publicznego. Co więcej, położenie zwykłych ludzi wcale nie było lepsze. Z badań Rigó wynika, że podczas śledztw policja polityczna traktowała ich jeszcze bardziej surowo i brutalnie (Rigó, 2011). Potwierdzają to także Barna i Pető, które ustaliły, że wyższy status społeczny i zamożność zwiększały szansę na skuteczną obronę i otrzymanie niższego wymiaru kary, choć uznani lub sławni politycy raczej nie mogli liczyć na oddalenie sprawy (Barna, Pető, 2015).

Zombory przyjmuje inną optykę, zwracając uwagę na emancypacyjny wymiar procesów przed trybunałami ludowymi, doniosłość wytwarzania „prawdy historycznej” wbrew propagandzie poprzednich systemów, a także znaczenie gromadzenia obszernej dokumentacji przeszłości (Zombory, 2017). Badając postępowania przed trybunałami ludowymi z perspektywy płci, Barna i Pető doszły do innych, raczej pesymistycznych wniosków. Jak wykazała ich analiza, choć w tamtym okresie funkcjonowały dyskursy równościowe, to jednak niektóre stereotypy na temat kobiet znalazły odzwierciedlenie w liczbie sędziów płci żeńskiej i wyrokach w sprawach oskarżonych kobiet, co mogło także oznaczać łagodniejszy wymiar kary niż w przypadku mężczyzn (Barna, Pető, 2015). Należy również zauważyć, że dokumentacja procesów przed trybunałami ludowymi to niezbędne i podstawowe źródło dla badaczy epoki; bez niej historycy wiedzieliby mniej o najnowszych dziejach Węgier. Mimo to trzeba pamiętać o kontekście oraz o różnej jakości i wiarygodności tych źródeł, dlatego nie można wiernie odtworzyć przeszłości wyłącznie na ich podstawie.

Zakres ustawy nr VII z 1945 roku

W ustawie całkowicie pominięto zasadę *nullum crimen sine lege*, co do dzisiaj stanowi przedmiot sporu. Z jednej strony prawo to dotyczy okresu wojny, która wybuchła w 1939 roku, z drugiej jednak ustalało dzień 21 grudnia 1944 roku jako datę przedawnienia dla umotywowanych politycznie przestępstw przeciw życiu i przestępstw popełnionych za pośrednictwem prasy, których dopuszczono się po upadku Węgierskiej Republiki Rad w 1919 roku. Warto zauważyć, że oczywiście ustawa dotyczyła także zbrodniarzy ściganych po wojnie. Zinner krytykuje zignorowanie zasady, że prawo nie działa wstecz, lecz Karsai odwołuje się do tzw. formuły Radbrucha (Karsai, 2001; Zinner, 2021a). Debata na temat działania prawa wstecz wykracza jednak poza dyskurs historyczny i prawniczy, ponieważ ma także wymiar moralny, a tym samym społeczny i polityczny.

Nie ulega wątpliwości, że główni zbrodniarze wojenni, tacy jak Ferenc Szálasi, zasługiwali na karę i musieli zostać skazani. Ukaranie lub moralne potępienie złejszych, lecz równie realnych przestępstw również nie budzi kontrowersji. Jednocześnie ze względu na bezprawne działania, egzekucje z powodów politycznych i prześladowania w okresie po 1945 roku pojawiła się podczas zmiany ustroju w latach 1989–1990 i na początku lat dziewięćdziesiątych kwestia rehabilitacji ofiar i prawnego przywrócenia sprawiedliwości. W wyniku tego uchwalono kilka ustaw uchylających poprzednie przepisy, które ułatwiły stosowanie nielegalnych praktyk i wydawanie politycznych wyroków. W 1994 roku węgierski Trybunał Konstytucyjny uznał wiele zapisów ustawy nr VII z 1945 roku za niezgodne z konstytucją, lecz mimo to nie unieważniono ogłoszonych na jej podstawie wyroków ani nie podjęto żadnej uchwały o przesłaniu moralnym w związku z ich treścią (Gellért, 2016). W pojedynczych przypadkach wciąż istnieje prawna możliwość rehabilitacji, lecz wielu pokrzywdzonych nie jest już w stanie z niej skorzystać. Z tego właśnie powodu niektórzy badacze, jak np. Zinner, krytykują zaistniałą sytuację ze względu na poszkodowane osoby niewinne (i te, które zasadniczo otrzymały niższe, lecz dysproporcjonalne kary), a inni, jak Péter Kende, obawiają się relatywizacji zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości (Kende, 2007; Zinner, 2021a). Współczesne spory wybuchają nie tyle z powodu opisanej sytuacji, ile raczej w konkretnych przypadkach rehabilitacji osób, których czyny uchodzą za antagonizujące bądź moralnie wątpliwe. Napięcie społeczne rośnie zwłaszcza wtedy, gdy sprawa dotyczy znanego polityka okresu międzywojennego, jak np. historyka i ministra Bálinta Hómana. Gellért napisał doskonałe podsumowanie jego przypadku i przy okazji doszedł do wniosku, że historycy mogą wnieść swój wkład w te moralnie ważne dyskusje, jeszcze bardziej stanowczo i systematycznie badając dzieje trybunałów ludowych i tło ich funkcjonowania (Gellért, 2016). Wszystko to pokazuje, że historia tych trybunałów – czy też raczej historia osób przed nimi oskarżanych – nadal wywiera wpływ na społeczeństwo i łatwo prowadzi do dyskusji na styku obszarów polityki i pamięci. Zdaniem autora mamy tu do czynienia z następującą lekcją historii: ustanowiony w 1945 roku ustrój, który w zamierzeniu miał być demokratyczny, nie mógł się utrwalić z powodu dążenia komunistów do władzy i braku suwerenności Węgier, co doprowadziło do niepewności moralnej, która dotyka także współczesności.

Problemy związane z ustanowieniem trybunałów ludowych

Proces tworzenia i organizowania trybunałów ludowych rozpoczął się od razu od szczególnych okoliczności, ponieważ pierwszy trybunał powstał w Budapeszcie i zainicjował działalność przed 5 lutego 1945 roku, kiedy zaczął obowiązywać dekret premiera nr 81/1945 formalnie ustanawiający

tego rodzaju instytucje. Ponadto sąd, który przyjął nazwę *Budapesti Néptörvényszék* (Ludowy Trybunał Sprawiedliwości w Budapeszcie), a nie *Budapesti Népbíróság* (Trybunał Ludowy w Budapeszcie)¹⁰, nie funkcjonował zgodnie z przepisami wspomnianego dekretu. Jego utworzenie zainicjował nie rząd, który miał wówczas siedzibę w Debreczynie, lecz Budapeszteński Komitet Narodowy. Pierwszy proces przed Ludowym Trybunałem Sprawiedliwości w Budapeszcie odbył się 3 lutego 1945 roku. Zapadł wówczas wyrok śmierci w sprawie Pétera Rotyisa i Sándora Szívósa, którzy byli strażnikami 401. specjalnego (karnego) batalionu pracy. Postawiono ich przed sądem za udział w zamordowaniu 124 żydowskich robotników przymusowych. 4 lutego obaj zbrodniarze wojenni zostali powieszeni na oczach tłumu na Oktogonie, placu w centrum Budapesztu. Zasady funkcjonowania Ludowego Trybunału Sprawiedliwości w Budapeszcie opracował Ákos Major, dawny sędzia wojskowy, wykorzystując stosowaną przez Węgierską Armię Królewską procedurę, której istotą było szybkie działanie i ograniczenie środków odwoławczych. Wyrok zatwierdził Budapeszteński Komitet Narodowy (Major, 1988). Można zgłosić wiele zastrzeżeń do tego pierwszego procesu przed trybunałem ludowym. Karsai zwrócił np. uwagę, że Ákos Major nie miał odpowiednich uprawnień, by zasiadać w sądzie cywilnym (Karsai, 2003). László Varga stwierdza, że najlepszym dowodem na polityczny charakter procesu jest sprawa protokołów przesłuchań – badaczom wciąż łatwiej znaleźć je w aktach Węgierskiej Partii Komunistycznej niż w dokumentacji dotyczącej trybunałów ludowych (Varga, 1999).

W przypadku trybunałów ludowych niedostateczny przepływ informacji między oboma ośrodkami nie wyjaśnia jednak wystarczająco różnic w poglądach reprezentowanych przez Budapeszteński Komitet Narodowy i Tymczasowy Rząd Narodowy, którego siedzibą pozostawał Debreczyn. Ákos Major nie został poddany krytyce, która mogłaby poważnie zaszkodzić jego karierze, i wkrótce objął stanowisko przewodniczącego Narodowej Rady Trybunałów Ludowych (*Népbíróságok Országos Tanácsa*, NOT). Utworzenia trybunałów ludowych i rozpoczęcia procesu Pétera Rotyisa i Sándora Szívósa nie tylko domagał się Budapeszteński Komitet Narodowy, lecz także żądało sowieckie dowództwo wojskowe. W sprawozdaniu z 5 lutego 1945 roku Ákos Major pisał, że sowiecki dowódca w Budapeszcie poinformował go, iż Rodion J. Malinowski, dowódca 2 Frontu Ukraińskiego, osobiście nadzoruje rozwój sprawy i samo postępowanie sądowe. 15 lutego Major tłumaczył, że należy bezzwłocznie przeprowadzić kolejne procesy, żeby uspokoić nastroje społeczne i zadowolić sowieckie władze. Tego samego dnia donosił, że sowiecki dowódca wojskowy w Újpest polecił członkom tamtejszego komitetu narodowego,

10 Słowa *bíróság* i *törvényszék* to synonimy, tłumaczenie ma odzwierciedlić różnicę tonu.

by skontaktowali się z trybunałem ludowym w Budapeszcie w związku z miejscowymi sprawami. W przypadku odmowy planował „zająć się” tymi sprawami we własnym zakresie (Sprawozdania Ákosa Majora, 1945). Należy zatem stwierdzić, że presja wywierana przez Sowietów także odegrała swoją rolę w wydaniu pierwszego wyroku przez Ludowy Trybunał Sprawiedliwości w Budapeszcie. Ostatecznie spośród różnych pomysłów na funkcjonowanie trybunałów ludowych oficjalnie przyjęto procedurę określoną w dekreście Tymczasowego Rządu Narodowego.

Ustanowiono 25 trybunałów ludowych, przy czym ten w Beretytyóújfalu nie rozpoczął działalności. Dla trybunałów można było powołać kilka rad trybunałów ludowych. Z biegiem czasu większość spraw była już w toku, dlatego do końca 1948 roku rozwiązano 15 sądów, a cały system uległ stopniowej centralizacji. Do wiosny 1949 roku zlikwidowano kolejne cztery, a 1 kwietnia 1950 roku wszystkie zakończyły działalność (Mikó, 2015; Zinner, 1985). System miał charakter dwustopniowy. Wyroki pierwszej instancji zasądzające kary pieniężne mogły być ponownie rozpatrzone lub podtrzymane przez Narodową Radę Trybunałów Ludowych. Członków NÖR mianowały partie, więc tutaj też obowiązywała formuła koalicyjna. Różnica polegała głównie na obecności osób bez doświadczenia prawniczego.

Za zgodą miejscowych komitetów narodowych do rad trybunałów ludowych po jednym członku delegowała każda z pięciu partii politycznych, a później prawo to przysługiwało również związkom zawodowym. Zasiadanie w radach osób niezwiązanych z profesją prawniczą miało duże znaczenie dla partii, ponieważ przedstawiciele dawnego porządku społeczno-politycznego uchodzili w nowym ustroju za politycznie niepewnych. Z tego powodu ustawodawcy uznali, że trzeba powołać takie trybunały, które będą odzwierciedlać stan węgierskiej demokracji (Nánási, 2011). Mikó analizuje ustanowienie trybunałów ludowych w kontekście przejścia władzy przez komunistów, lecz uważa, że partia nie miała gotowego scenariusza działania. Zdaniem badaczki nowy system powstawał na drodze eksperymentów, a przywódcy komunistyczni, którzy mieli ogromny wpływ na system sądownictwa ludowego, wykorzystali praktyczne doświadczenie do opracowania rozwiązań. Kolejnym problemem komunistów był ich brak zaufania zarówno do zawodowych sędziów, którzy wykształcili się i pracowali w okresie międzywojennym, jak i w wielu przypadkach do sędziów ludowych. Z tego powodu partia kazała swoim sędziom obserwować zachowania polityczne ich kolegów delegowanych przez Partię Socjaldemokratyczną (Mikó, 2015). Zinner także podkreśla, że rady te stały się areną walk politycznych między partiami (Zinner, 2021a). Brak zaufania widoczny był też w podejmowaniu decyzji.

W skład rady wchodził również sędzia przewodniczący z wykształceniem prawniczym, który prowadził rozprawę, pilnował zgodności z prawem i sporządzał wyrok, lecz nie miał prawa głosu. Do podjęcia decyzji potrzeba było trzech jednomyślnych opinii (głosów). Sędzia

przewodniczący miał prawo głosu tylko wówczas, gdy nie udało się osiągnąć tej jednomyślności, lecz musiał przyłączyć się do dwóch takich samych głosów. Tylko w takim przypadku brał udział w głosowaniu. Na mocy poprawek do ustawy nr xxxiv z 1947 roku, które weszły w życie w 1948 roku, sędzia przewodniczący zaczął odgrywać większą rolę i uzyskał prawo głosu. Przewodniczących, którzy musieli mieć zdany egzamin sędziowski, rekomendowały miejscowe komitety narodowe, a mianował minister sprawiedliwości (w podobny sposób wyznaczano prokuratorów ludowych).

Na mocy ustawy nr xxxiv z 1947 roku zmieniono skład rad trybunałów ludowych pierwszej i drugiej instancji. Od tej pory ich członków mogły mianować tylko Partia Drobnych Rolników, Węgierska Partia Komunistyczna, Partia Socjaldemokratyczna i Partia Chłopska. W ten sposób osiągnięto wyraźną przewagę po stronie lewicy, zwłaszcza jeśli sędzia przewodniczący uchodził w oczach komunistów za wiarygodnego. W 1948 roku miały jednak miejsce inne wydarzenia: z połączenia Węgierskiej Partii Komunistycznej i Partii Socjaldemokratycznej powstała Węgierska Partia Pracujących, która delegowała do rad po dwóch członków, mimo że w zasadach regulujących ich powoływanie nie wprowadzono żadnych zmian. Zinner uważa, że w związku z tym rady trybunałów ludowych dopuściły się formalnego naruszenia prawa, co stanowi bezwzględna podstawę stwierdzenia nieważności ich działania (Zinner, 2021a).

Na przykładzie moich badań nad sytuacją w Sopronie chciałbym pokazać, jak konstytuował się trybunał ludowy w prowincjonalnym węgierskim miasteczku. Ustanowienie soprońskiego trybunału poparł i zainicjował László Molnár, urzędnik Ministerstwa Sprawiedliwości. Przyleciał on do miasta sowieckim samolotem i najpierw udał się do tutejszej sowieckiej komendy wojskowej. Następnie złożył wizytę staroście powiatu (*főispán*) Tiborowi Hánowi, a także najważniejszym przedstawicielom miejscowego sądownictwa. Właśnie na tym spotkaniu przedłożono kandydatury sędziego przewodniczącego i prokuratora ludowego, które zostały później zatwierdzone przez tutejszy komitet narodowy. Molnár skontaktował się także z szefem lokalnej policji politycznej, żeby ustalić, przeciw ilu osobom toczy się już dochodzenie, a następnie wezwał funkcjonariuszy, by prowadzili czynności w trybie pilnym i jak najszybciej przekazywali podejrzanych prokuraturze trybunałów ludowych (Sprawozdanie László Molnára z ustanowienia soprońskiego trybunału ludowego, 27 kwietnia 1945 roku). Ustanowienie trybunału opóźniło się jednak do 8 maja 1945 roku, ponieważ dopiero wówczas powstała część partii, które mianowały delegatów. Z powodu nieznamości i nieprawidłowej interpretacji przepisów sporządzono kilka błędnych list, które następnie skorygowano. Wśród sześciu sędziów ludowych znalazło się dwóch urzędników, profesor uniwersytetu, mistrz stolarski, cieśla i robotnik (Protokół posiedzenia Soprońskiego Komitetu Narodowego, 30 kwietnia 1945 roku; Lista sędziów ludowych dla Tibora Háma, 30 kwietnia 1945 roku). Skład

ten miał odzwierciedlać miejscowe warstwy społeczne, od robotników po inteligentów. W ten sposób wydarzenia w Sopronie wpisały się w ogólnonarodowy trend (zob. też: Zinner, 1985).

Nierzadko dochodziło do ataków politycznych na sędziów przewodniczących i prokuratorów ludowych. Skarga na uprzednie proneemieckie i faszystowskie zachowanie wystarczyła do usunięcia Béli Hofhausera, kandydata na zastępcę sędziego przewodniczącego w Sopronie (mimo że nie było dowodów, iż sprawa została należycie zbadana). Béla Kynsburg, który otrzymał nominację na stanowisko prokuratora ludowego, sam stanął przed trybunałem w związku z obowiązkami prokuratorскими z okresu wojny (Protokół rozprawy głównej w sprawie Béli Kynsburga przed trybunałem ludowym w Budapeszcie, 30 stycznia 1947 roku). Choć został uniewinniony z braku dowodów, stracił pracę i trafił na tzw. listę B z innymi niepewnymi osobnikami (Pisemne informacje o Béli Kynsburgu, 3 października 1946 roku). Soproński trybunał ludowy pracował pod wielką presją. Komunistyczna prasa stale próbowała podsycać niechęć opinii publicznej do trybunału, który wydawał jej zdaniem zbyt łagodne wyroki, o co obwiniano sędziego przewodniczącego Árpáda Pittnera i oskarżyciela publicznego Ferenca Gézę Kovácsa (J. Horváth, 1945a; 1945b), a także wzywała do wydawania irracjonalnej liczby wyroków, żądając osądzenia ponad 11 tys. członków VDU (Berta, 1965). By podać inny przykład, prokurator ludowy János Gaál stracił stanowisko w lutym 1946 roku, ponieważ zatrzymał część funkcjonariuszy policji politycznej, którzy doprowadzali do aresztowań, wymuszając fałszywe zeznania za pomocą brutalnych tortur (Szokolay, 2018).

Ustawa nr VII z 1946 roku

Ustawa o ochronie państwa demokratycznego i republiki z 1946 roku przyniosła znaczne zmiany w sądownictwie i przesądziła o przyszłości demokratycznej transformacji. Umożliwiła ściganie na podstawie szeroko rozumianych zarzutów, takich jak organizacja, agitacja i inne wysiłki na rzecz zmiany państwa i formy państwa (Ustawa nr VII z 1946 roku, 1946). Wspomniane wcześniej cztery partie (drobni rolnicy, komuniści, socjaldemokraci i chłopi) mogły delegować członków do specjalnych rad powołanych na mocy ustawy, a sędziów przewodniczących mianował minister sprawiedliwości. Zanim więc w 1948 roku wprowadzono kolejne zmiany, skład rad różnił się już od składu rad tworzonych zgodnie z Ustawą nr VII z 1945 roku (zob. Ustawa nr XXXIV z 1947 roku, 1947). Podczas sporządzania nowej ustawy doszło do poważnej walki politycznej, głównie między przedstawicielami Partii Drobnych Rolników a komunistami. Ci pierwsi chcieli wykorzystać ustawę nr VII z 1946 roku do obrony porządku demokratycznego zgodnego ze swoimi wyobrażeniami, z powodu strachu przed reakcją i dyktaturą proletariatu.

Najzacieklejszą walkę z ramienia Partii Drobnych Rolników stoczył Dezső Sulyok, który ostatecznie ochrzcił ustawę mianem „prawa kata”. Celem Sulyoka i innych posłów jego partii było zapewnienie ochrony demokracji przed systemem jednopartyjnym i dyktaturą proletariatu (Sprawozdanie László Orbána dla frakcji parlamentarnej Węgierskiej Partii Komunistycznej, 27 lutego 1946 roku, w: J. Horváth i in., 2003; zob. też: Zinner, 2021c). Partia Drobnych Rolników przegrała to starcie. Premier Ferenc Nagy nie mógł przeforsować stanowiska swojej formacji politycznej i ostatecznie porzucił je podczas konsultacji międzypartyjnych (Informacja prasowa na temat ustawy o obronie republiki, 5 marca 1946 roku, w: J. Horváth i in., 2003). Anna Kéthly, prominentna działaczka Partii Socjaldemokratycznej, również odegrała pewną rolę w tej debacie. Choć przyjęto propozycję poprawek zmieniających brzmienie ustawy, jej istota pozostała taka sama. Imre Kovács, pochodzący z tego skrzydła Narodowej Partii Chłopskiej, które chciało prowadzić politykę konfrontacyjną wobec działań Partii Komunistycznej, także wziął udział w tym starciu, ale bez większego rezultatu. Podanie nazwisk tych osób uważam za istotne, ponieważ dzięki temu dobrze widać, że czołowe postaci reprezentujące te siły polityczne, które ścierały się w sposób demokratyczny, także były odpowiedzialne – w mniejszym lub większym stopniu – za uchwalenie prawa torującego drogę późniejszym procesom o charakterze pokazowym i spiskowym. W latach 1947–1948 wszystkie wymienione osoby musiały jednak opuścić Węgry, by nie wpaść w ręce policji politycznej. Cios drugiej linii Partii Drobnych Rolników zadała seria procesów pokazowych znanych jako „sprawa spisku przeciw republice” lub „sprawa Węgierskiej Wspólnoty Braterskiej”, przez którą Ferenc Nagy musiał ustąpić ze stanowiska i wyemigrować z kraju. W toku tej sprawy poseł Béla Kovács został nielegalnie aresztowany przez sowieckie władze, a następnie wywieziony do ZSRS. Nawiązując do daty jego deportacji – 25 lutego 1947 roku – w 2000 roku Zgromadzenie Narodowe podjęło uchwałę o ustanowieniu 25 lutego Dniem Pamięci o Ofiarach Komunizmu na Węgrzech. Wydarzenie to wpisało się zatem w oficjalną politykę pamięci.

Ustawa nr VII z 1946 roku znacznie i celowo rozszerzyła katalog przestępstw uznanych za antypaństwowe, co można było łatwo interpretować z ówczesnej politycznej perspektywy, którą w coraz większym stopniu wytyczali komuniści na użytek Węgierskiej Partii Komunistycznej. Tym samym od czasu wejścia w życie tej ustawy zmieniły się również ramy interpretacyjne powojennej sprawiedliwości politycznej. Obok ścigania przestępstw popełnionych podczas wojny lub w okresie przedwojennym pojawiły się postępowania motywowane politycznie i ideologicznie. Z tego powodu Barna i Pető rozpatrują lata 1945–1946 jako osobny okres, który ich zdaniem zlewa się w pamięci z okresem po 1946 roku. Ich badania wskazują na przypominający stały trend wzrost liczby pozwów z powodów ideologicznych po 1946 roku (Barna, Pető, 2015). Zinner, który

skupia się na nadzorowanej przez komunistów policji politycznej i komunistycznej taktyce, wydaje się bardziej sceptyczny wobec tezy, że postępowania z lat 1945–1946 można przeanalizować „dokładniej” niż procesy z okresu po 1946 roku, a to z uwagi na wątpliwą prawidłowość procedur oraz motywy polityczne (Zinner, 1985; 2021a).

Epilog, wnioski i skutki działalności trybunałów ludowych w latach 1945–1949

W styczniu 1946 roku minister sprawiedliwości István Ries stwierdził z pewnością siebie, że „o procesach głównych zbrodniarzy wojennych będą uczyć się dzieci w szkołach” (Ries, 1946, s. 3). Nie było to jedyne przewidywanie socjaldemokratycznego polityka i prawnika, które się nie sprawdziło. Prawdopodobnie nigdy nie przyszło mu do głowy, że w 1950 roku straci życie w więzieniu komunistycznej dyktatury, mimo że odegrał znaczną rolę w zaprzęgnięciu sądownictwa w służbę realizacji dążeń komunistów do władzy. Dlaczego Ries się pomylił? Dlaczego powojenne procesy nie stały się powszechną „lekcją” na temat historii Węgier w takim sensie, jak przewidywał?

Ustawa nadawała się do ścigania zbrodniarzy wojennych i osób, które najbardziej zaszkodziły narodowi węgierskiemu. Karsai wylicza, że na śmierć zostało skazanych czterech węgierskich premierów: Ferenc Szálasi, Béla Imrédy, László Bárdossy i Döme Sztójay. Stosunkowo niewielu zbrodniarzy wojennych uniknęło odpowiedzialności, i to nie z winy trybunałów ludowych, ponieważ albo wymknęli się policji politycznej, albo uciekli za granicę i nie doszło do ich ekstradycji na Węgry (Karsai, 2003; Zinner, 2021a). Aby rzucić światło na inny aspekt sprawy, niektórzy badacze zwracają uwagę, że przywództwo partii komunistycznej chciało pozyskać sympatię szeregowych członków Partii Strzałokrzyżowców, żeby zwiększyć swoją bazę społeczną. Jak podsumował to Peter Kenez, sekretarz generalny Mátyás Rákosi nie krył się z przekonaniem, że łatwiej zrobić dobrych komunistów ze zwykłych członków Partii Strzałokrzyżowców niż z żydowskich intelektualistów (Kenez, 2011).

Jednocześnie ustawa nr VII z 1945 roku umożliwiła nadużywanie prawa z powodów politycznych i pozwoliła stawiać ludzi przed sądem po kontrowersyjnym dochodzeniu policji politycznej. Nie ulega wątpliwości, że na Węgrzech dokonały się istotne przemiany społeczne i polityczne, które w coraz większym stopniu służyły dążeniom partii komunistycznej do władzy.

Jeśli chodzi o szerszy kontekst stosowania powojennych środków odwetowych na Węgrzech, wspominanych wcześniej, w latach 1945–1949 masy społeczne poddano weryfikacji i innym procedurom sprawdzającym, które miały na celu zbadanie ich przeszłości i politycznej wiarygodności. Ponadto dziesiątki tysięcy osób internowano, nie wspominając już

o deportacjach i przesiedleniach w latach pięćdziesiątych xx wieku oraz osobach wywiezionych do ZSRS i umieszczonych w łagrach.

Zinner wylicza, że między 3 lutego 1945 roku a 1 kwietnia 1950 roku na mocy ustawy nr VII z 1945 roku postawiono przed trybunałami ludowymi 59 429 osób¹¹. Z tej liczby skazano 26 997 osób, przy czym wykonano 189 z 477 wyroków śmierci, 9366 osób skazano na karę pozbawienia wolności od roku do pięciu lat, 1355 – od pięciu do 10 lat, a 481 – od 10 do 15 lat, 1976 osób skazano na dłuższe lub krótsze roboty przymusowe, a 315 na dożywotnią pracę przymusową. Zinner przedstawia również dane, z których wynika, że policja polityczna przekazała ponad 90 tys. osób oskarżycielom publicznym, lecz zaznacza, że należy powstrzymać się z ocenami do czasu zbadania pracy prokuratorów. Jego zdaniem działania policji charakteryzowała radykalna, wręcz ekstremalna aktywność śledcza, o czym świadczy konieczność przekazania ponad 23 tys. spraw do dalszego zbadania. Dochodzi do tego poważna krytyka dużej liczby przypadków, w których nie wszczęto postępowania, mimo że podejrzani zostali przekazani prokuraturze ludowej (Zinner, 2021a, s. 33). Znaczna liczba umorzeń wskazuje przy tym na problemy natury zawodowej, etycznej i moralnej, a także budzi wątpliwości dotyczące postępowań toczących się przez trybunałami ludowymi.

Zgodnie z ustawą nr VII z 1946 roku powołano specjalne rady trybunałów ludowych w Budapeszcie, Debreczynie, Győrze, Peczuy i Segedyne. Na mocy tej ustawy postawiono przed sądem 10 878 osób, z czego 5861 skazano i 2304 uniewinniono, a 2713 spraw umorzono. Trybunały ludowe nakazały konfiskatę mienia w 1793 przypadkach, a na 80 osób nałożyły kary finansowe. Jak wykazały badania Zinnera, na mocy ustawy nr VII z 1946 roku specjalne rady skazały 11 osób na śmierć, z czego dwie zaocznie. Policja polityczna przekazała organom sądowym łącznie 13 748 osób, z czego jedynie 42,63% trybunały ludowe uznały za winne (Zinner, 2021a, s. 28).

W świetle tych danych raczej nie może dziwić brak jednoznacznie pozytywnej oceny działalności trybunałów ludowych z lat 1945–1950 nawet w okresie komunistycznej dyktatury. Kilka wpływowych osób krytykowało je za wydawanie „łagodnych wyroków”, a wręcz powstał mit o „ratowaniu faszystów”. Można tu jednak podać inne wyjaśnienie. W trybunałach ludowych dominowały osoby niewykwalifikowane, ale w Narodowej Radzie Trybunałów Ludowych pracowali zawodowi sędziowie. Trzeba podkreślić, że między NOT a trybunałami ludowymi wielokrotnie dochodziło do różnicy zdań. Polityczne uprzedzenia lub niekompetencja

11 Karsai podaje częściowo inne dane, lecz wiele osób uważa dane Zinnera za najbardziej miarodajne, dlatego postanowiłem posługiwać się jego wyliczeniami do czasu publikacji wyników najnowszych badań (Karsai, 2003). Liczby, które podaje Deák, również odpowiadają liczbom Zinnera (Deák, 2001).

często prowadziły do wydawania przez niewykwalifikowanych sędziów ludowych wadliwych lub zbyt wysokich wyroków. Doświadczeni sędziowie z NOT unieważniali takie wyroki, w kilku przypadkach wywołując tym oburzenie. Niektórzy żartobliwie rozwijali skrót NOT – *Népbírószágok Országos Tanácsa* – jako *Nem Olyan Tragikus* (nie tak tragicznie). Miało to jednak również mniej przyjemne konsekwencje, ponieważ mit o „ratowaniu faszystów” utrzymywał się długo. Pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku Pál Lukács dużo pozytywniej ocenił jednak działanie trybunałów ludowych, wykorzystując ujęcie marksistowskie (Lukács, 1979).

Badacze uważają, że w kontekście europejskim węgierski system powojennej sprawiedliwości politycznej nie był ani łagodny, ani bardzo surowy (Karsai, 2003; Zinner, 2021a), choć niektórzy podkreślają trudność przeprowadzenia dokładnych porównań (Barna, Pető, 2015; 2018). Analiza liczby spraw związanych z powojenną sprawiedliwością polityczną w Europie Środkowo-Wschodniej musi uwzględniać zmiany granic i działania wymierzone w różne grupy etniczne. Podobne porównania trudno przeprowadzić także w przypadku Europy Zachodniej i Południowej, choć z innych powodów. W Danii, Francji czy we Włoszech bardzo wielu kolaborantów zginęło z rąk działaczy antyfaszystowskiego ruchu oporu i partyzantów, jeszcze zanim można było postawić ich przed sądem (Zinner, 2021a). Mimo tych trudności Zinner, Deák, Barna i Pető podają ogólne zestawienie pewnych danych, pozyskanych głównie ze źródeł wtórnych, dla Belgii, Holandii, Danii, Francji, Włoch, Grecji, Czechosłowacji, Rumunii i Bułgarii (Barna, Pető, 2015; Deák, 2001; Zinner, 2021a). Prawdopodobnie najbardziej radykalną czystkę przeprowadzono w Bułgarii, gdzie – jak stwierdzają Zinner i Ben Fowkes – w okresie między październikiem 1944 roku a latem 1946 roku stracono ponad 2 tys. osób (Fowkes, 2000; Zinner, 2021a). W Czechosłowacji rozprawy sądowe odbyły się tylko w 38 316 sprawach z 132 549 wniesionych do sądów do maja 1947 roku (Barna, Pető, 2015). Mimo korzystania z różnych danych badacze są zgodni, że w Czechosłowacji uniewinniono 30% osób, które stanęły przed sądem (Barna, Pető, 2015; Zinner, 2021a).

Wokół działalności trybunałów ludowych narosło wiele mitów i nieporozumień. Karsai obala kilka z nich na podstawie swoich ustaleń. Jeden z mitów głosi, że po 1945 roku trybunały dopuściły się „rzezi”. Zgodnie z innym, z wyjątkiem kilku zbiegów prawdziwi zbrodniarze wojenni uniknęli sprawiedliwości. Badania nie potwierdzają jednak żadnego z tych twierdzeń (Karsai, 2003)¹². Na wizerunek trybunałów ludowych

12 Kwestia ta jest bardziej złożona w przypadku niemieckich urzędników, którzy dopuścili się zbrodni na Węgrzech. Artykuł nie dotyczy jednak zbrodniarzy wojennych poddanych ekstradycji lub tych, których ekstradycji zażądały Węgry. Niemieccy urzędnicy zaangażowani w zajęcie Węgier (19 marca 1944 roku) nie stanęli jako oskarżeni przed węgierskimi trybunałami ludowymi, dlatego

duży wpływ miało wrażenie, jakie robiły one na odbiorcach. W początkowym okresie w rozprawach toczących w Wielkiej Sali Akademii Muzycznej brała udział liczna publiczność, prasa publikowała sprawozdania z przebiegu wydarzeń, a różne ważne procesy były transmitowane. Rozgłos okazał się bronią obosieczną, ponieważ mógł zaszkodzić wizerunkowi trybunałów. Na przykład do dzisiaj wszyscy dobrze znają przypadek László Bárdossyego. Był premier, którego skazano jako odpowiedzialnego za przystąpienie do wojny i rozstrzelano 10 stycznia 1946 roku, odznaczył się tak godną postawą i imponującą wyższością intelektualną nad sędziami ludowymi, że zdezorientowało i sfrustrowało to nawet jego politycznych wrogów, zwłaszcza komunistów (Farkas, 1990).

Biorąc pod uwagę liczbę oskarżonych i świadków, Barna i Pető wyliczyły, że z trybunałami ludowymi bezpośredni kontakt miała jedna dziesiąta ludności. Widać tu proces dochodzenia swoich interesów, zaniedbań, nieukaranych przewin i relatywizacji reguł, które stały się częścią społecznego doświadczenia. Nie mogło to pozytywnie wpłynąć na socjalizację polityczną powojennego wznowienia. Do dzisiaj odczuwamy długofalowe konsekwencje historii, o których wspomniałem wyżej (Barna, Pető, 2015).

Trzeba wreszcie wyciągnąć pewne wnioski dla historyków, by ustalić przyszłe kierunki badań. Powojenna sprawiedliwość polityczna na Węgrzech nadal pozostaje nie do końca zbadanym obszarem. Konteksty polityczne, moralne i emocjonalne w przypadku tego zagadnienia wciąż łączą się z mitami. Problem sprawiedliwości politycznej wynika przede wszystkim z tego, że struktura polityczna, która powstała w 1945 roku na Węgrzech, oczekiwała ukarania winnych przez trybunały ludowe i jednocześnie uważała je za narzędzie zmiany elit zgodnie z logiką polityczną oraz pasją wywołaną przez politykę i na niej opartą. Węgierska tradycja demokratyczna nie mogła się rozwinąć, ponieważ nie istniał konsensus dotyczący wartości demokratycznych (w tym pojęcia zbrodni politycznej), a siły demokratyczne zbyt łatwo oddały komunistom wizerunek wroga i definiowanie koncepcji politycznych, choć może raczej należałoby powiedzieć, że kwestie te zostały stanowczo przejęte przez partię komunistyczną. Przy ocenie epoki pewne kontrowersje towarzyszą pytaniu, czy komuniści od samego początku dążyli do zbudowania dyktatury, lecz nie ulega wątpliwości, że po 1946 roku zaczęli oni krytycznie przedstawiać swoich przeciwników politycznych i szykować się do stopniowego przejęcia władzy. W tym procesie kluczową rolę odegrała policja polityczna, która od początku znajdowała się pod władzą komunistów.

---

nie analizuję ich losów, udziału w organizacji wywózek czy w innych zbrodniach wojennych i zbrodniach przeciw ludzkości, ani też ich odpowiedzialności za te czyny.

Materiał źródłowy wytworzony przez trybunały ludowe jest przebogaty, dlatego węgierscy historycy muszą wypracować szeroką gamę narzędzi metodologicznych, aby ująć jego całość. Badacze zgodnie przyjmują, że można to osiągnąć jedynie dzięki systematycznej i rzetelnej pracy. Jej wykonanie pomogłoby nam udzielić lepszych odpowiedzi na pytania natury politycznej, emocjonalnej i moralnej, które wiążą się z powojenną sprawiedliwością polityczną, a które wciąż stanowią dla nas wyzwanie. Warto zatem przeanalizować dyskusje moralne, jakie wówczas toczono, lecz nie należy powtarzać powstałych wówczas błędów, trzeba natomiast zniwelować ich braki dzięki odwadze i uczciwej debacie. Moim zdaniem to jedyna droga, by historia trybunałów ludowych i sprawiedliwości politycznej oparła się na konsensusie, stała się uporządkowana moralnie i była „warta nauczania w szkołach”.

(tłum. Aleksandra Arumińska)

Bibliografia

Źródła archiwalne:

- Archiwum Miejskie w Budapeszcie (Budapest Főváros Levéltára, HU BFL)
 Protokół rozprawy głównej w sprawie Béli Kynsburga przed trybunałem ludowym w Budapeszcie (30 stycznia 1947 roku). HU BFL, sygn. XXV.1.a,teczka 2664/1945.
- Otwarte Archiwum Społeczne Verry i Donalda Blinkenów (The Vera and Donald Blinken Open Society Archives, HU OSA) na Uniwersytecie Środkowoeuropejskim w Budapeszcie na Węgrzech
 Raporty Ákosa Majora (1945). HU OSA, sygn. 408-1-4,teczka 1.
- Węgierskie Archiwum Narodowe (Magyar Nemzeti Levéltár, HU MNL)
 Archiwum Komitatu Győr-Moson-Sopron w Sopronie (AK Győr-Moson-Sopron)
 — Lista sędziów ludowych dla Tibora Háma (30 kwietnia 1945 roku). HU MNL, AK Győr-Moson-Sopron, sygn. XVII/1, pudełko 1, dok. 231/1945.
 — Protokół posiedzenia Sopronskiego Komitetu Narodowego (26 kwietnia 1945 roku). HU MNL, AK Győr-Moson-Sopron, sygn. XVII/1, pudełko 1.
 — Protokół posiedzenia Sopronskiego Komitetu Narodowego (30 kwietnia 1945 roku). HU MNL, AK Győr-Moson-Sopron, sygn. XVII/1, pudełko 1.
 — Protokół posiedzenia Sopronskiego Komitetu Narodowego (7 maja 1945 roku). HU MNL, Archiwum Komitatu Győr-Moson-Sopron w Sopronie, sygn. XVII/1, pudełko 1.
 — Protokół posiedzenia Sopronskiego Komitetu Narodowego (14 maja 1945 roku). HU MNL, AK Győr-Moson-Sopron, sygn. XVII/1, pudełko 1.
- Pisemne informacje o Béli Kynsburgu (3 października 1946 roku). HU MNL, sygn. XIX-E-1-1, pudełko 14,teczka 37.
- Sprawozdanie László Molnára z ustanowienia sopronskiego trybunału ludowego (27 kwietnia 1945 roku). HU MNL, F. XIX-E-1-1, pudełko 1, dok. 1310/1945.

Publikacje:

- Bank, B. (2018). *The Hungarian „Gulag”, 1945–1953*. W: R. Kiss, Z. Horváth (red.), *NEB Yearbook 2016–2017* (s. 87–119). Budapest: Committee of National Remembrance.
- Barna, I., Pető, A. (2015). *Political Justice in Budapest after World War II*. Budapest: Central European University Press.
- Barna, I., Pető, A. (2018). *Politikai igazságszolgáltatás Európában: A kutatási helyzet*. W: I. Feitl, K. Ignác (red.), *Régi és új világ határán –1945 története* (s. 180–190). Budapest: Tanulmányok. Napvilág Kiadó.

- Bartha, Á. (2021). *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945*. Budapest: Jaffa Kiadó.
- Berta, J. (1965). A fasizmus végnapjai, a demokratikus államiság kezdetei, *Soproni Szemle*, t. 1, s. 2–14.
- Bibó, I. (2004). *A magyar demokrácia válsága*. W: T. Huszár (red.), *Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet – Szociológia – Társaslélektan* (s. 364–400). Budapest: Corvina.
- Borhi, L. (1997). *Megalkuvás és erőszak: Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon 1944–1949*. Debreczyn: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Deák, I. (2001). *War-Crimes Trials in Post-World War II Hungary: Retribution or Revenge? W: Hungary and the Holocaust: Confrontation with the Past: Symposium Proceedings* (s. 31–44). Washington DC: Center for Advanced Holocaust Studies United States Holocaust Memorial Museum.
- Dekret premiera nr 81/1945 (1945). *Magyar Közlöny*, nr 3, s. 1–4.
- Farkas, V. (1990). *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest: Interart Stúdió.
- Feitl, I. (red.) (2003). *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei: 1945–1947*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Feitl, I. (red.) (2016). *Az 1944–1949 közötti magyar történelemről*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Fowkes, B. (2000). *Eastern Europe 1945–1969: From Stalinism to Stagnation*. New York: Longman.
- Gellért, Á. (2016). A népbíráskodási jog hálójában. Perújítási eljárás Hóman Bálint ügyében, *MTA Law Working Papers*, t. 5, s. 1–21.
- Gellért, Á., Turbucz, D. (2012). Egy elmaradt felelősségrevonás margójára. Horthy Miklós Nürnbergben, *Betekintő*, t. 4, s. 1–20.
- Gyenesei, J. (red.) (2011). *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás: Népbíróság-történeti tanulmányok*. Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkormányzat Lvt.
- Hoffmann, T. (2014). *Post-Second World War Hungarian Criminal Justice and International Law: The Legacy of the People's Tribunals*. W: M. Bergsmo, W.L. Cheah, P. Yi (red.), *Historical Origins of International Criminal Law*, t. 2 (s. 735–763). Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher.
- Horváth, I., Solt, P., Szabó, G., Zanathy, J., Zinner, T. (red.) (1993). *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*, t. 2. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Horváth, J. (1945a). A népbíró és a népügyész, *Uj Sopron*, t. 1, 7 szeptember.
- Horváth, J. (1945b). Népügyész a reakció szolgálatában, *Uj Sopron*, t. 1, 25 szeptember.
- Horváth, J., Szabó, É., Szűcs, L., Zalai, K. (red.) (2003). *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció: 1944–1948*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- István Timár, biogram (2016). *Az Igazságügyminisztérium felső vezetése, 1956–1963, NEB Tudástár*. Pobrane z: <https://neb.hu/asset/phpo8xyhT.pdf> [dostęp: 12.10.2022].
- Izsák, L. (2010). *Pártok és politikusok Magyarországon: 1944–1994*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Juhász, G. (red.) (1978). *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Karsai, L. (2000). *The People's Courts and Revolutionary Justice in Hungary, 1945–46*. W: I. Deák, J.T. Gross, T. Judt (red.), *The Politics of Retribution in Europe: World War II and Its Aftermath* (s. 233–251). Princeton: Princeton University Press.
- Karsai, L. (2001). Crime and Punishment: People's Courts, Revolutionary Legality, and the Hungarian Holocaust, *Intermarium*, t. 4, nr 1 (2000–2001). Pobrane z: https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/int/int_0401c.pdf [dostęp: 25.08.2022].
- Karsai, L. (2003). The Hungarian Holocaust as Reflected in the People's Court Trials in Budapest, *Yad Vashem Studies*, t. 32, s. 59–96.
- Karsai, L. (2014). Horthy és Szálasi – 1944-ben, *Népszabadság*, nr 10, 15 października.
- Karsai, L. (2016). *Szálasi Ferenc: Politikai életrajz*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Kende, P. (2007). *Védtelen igazság: Rőpirat bírókról, ítéletekről*. Budapest: Hibiszkusz Könyvkiadó.
- Kenez, P. (2011). Antisemitism in Post World War II Hungary, *Judaism. A Journal of Jewish Life and Thought*, t. 50, nr 2, s. 144–157.
- L. Balogh, B. (red.) (2015). „Törvényes” megszállás: Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár.
- László Récezy, biogram (2016). *Az Igazságügyminisztérium felső vezetése, 1956–1963, NEB Tudástár*. Pobrane z: <https://neb.hu/asset/php9jchjN.pdf> [dostęp: 12.10.2022].
- Lukács, T. (1979). *A magyar népbírói jog és a népbíróságok 1945–1950*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Zrínyi Kiadó.
- M. Kiss, S., Vitányi, I. (1983). *A Magyar Diákok Szabadságfrontja*. Budapest: Antifasiszta Ifjúsági Emlékmű Szervezőbizottsága.
- Major, Á. (1988). *Népbíráskodás, forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései*. Budapest: Minerva Kiadó.

- Mikó, Z. (2012). A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa működése és ügykezelési gyakorlata (1957–1963) [rozprawa doktorska obroniona w Történelemtudományi Doktori Iskola]. Budapest: b.w. Pabrane z: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/mikozsuzsanna/diss.pdf> [dostęp: 25.08.2022].
- Mikó, Z. (2015). Az új jogrend kialakulása: A népbíróságok, *Levéltári közlemények*, t. 86, s. 53–70.
- Nagy, F. (1990). *Küzdelem a vasfüggöny mögött*, t. 1. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Nánási, L. (2011). *A magyarországi népbírászkodás joganyaga 1945–1950*. W: *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás: Népbíróság-történeti tanulmányok* (s. 6–55). Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkormányzat Lvt.
- Ö. Kovács, J. (2016). *The Struggle for Land: Social Practices of the Veiled Communist Dictatorship in Rural Hungary in 1945*. W: R. Kiss, Z. Horváth (red.), *NEB Yearbook 2014–2015* (s. 11–31). Budapest: Committee of National Remembrance.
- Ötvös, I. (2018). *Political Trials and Their Utilization by the Hungarian Communist Dictatorship*. W: R. Kiss, Z. Horváth (red.), *NEB Yearbook 2016–2017* (s. 45–62). Budapest: Committee of National Remembrance.
- Papp, A. (2011). Néptörvényszék, Népbíróság és népbírósági jog Magyarországon, *E-tudomány*, t. 4, s. 1–141.
- Papp, A. (b.d.). A magyar népbírászkodás, illetve népbírászkodási jog és az 1989. Évi alkotmánymódosítások, *Jogi Fórum – Publikáció*. Pabrane z: [jogiforum.hu/files/publikaciok/papp_attila__a_magyar_nepbiraskodas_illetve_nepbirosagi_jog\[jogi_forum\].pdf](http://jogiforum.hu/files/publikaciok/papp_attila__a_magyar_nepbiraskodas_illetve_nepbirosagi_jog[jogi_forum].pdf) [dostęp: 25.08.2022].
- Papp, I. (2012). *A magyar népi mozgalom története, 1920–1990*. Budapest: Jaffa Kiadó.
- Révai, J. (1945). A demokrácia támadásában, *Szabad Nép*, nr 1, 22 lipca.
- Ries, I. (1946). Iskolákban fogják tanítani a háborús bűnösök perét, *Szabad Nép*, nr 3, czerwiec.
- Rigó, R. (2011). Elitváltás Kecskeméten (1938–1948) [rozprawa doktorska obroniona w Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola]. Kecskemét: b.w. Pabrane z: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/16154/rigo-robert-phd-2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 25.08.2022].
- Segal, R. (2014). Beyond Holocaust Studies: Rethinking the Holocaust in Hungary, *Journal of Genocide Research*, t. 16, nr 1, s. 1–23.
- Szekér, N. (2017). *Titkos társaság: A Magyar Testvéri Közösség története*. Budapest: Jaffa Kiadó.
- Szent-Iványi, D. (2013). *The Hungarian Independence Movement, 1939–1946* (red. G. Kodolányi, N. Székér). Budapest: Hungarian Review Books.
- Szirtes, Z. (1996). *Temetetlen halottaink, 1941: Körösmező, Kamenyec-Podolszk*. Budapest: [Szirtes Z.].
- Szokolay, D. (2018). „Demokrácia farkasgúzsban”: A Magyar Államrendőrség Csornai Járásai Politikai Osztályának vezetője 1945–1946. W: G. Majtényi, Z. Mikó, C. Szabó (red.), *Kommunista kiskirályok* (s. 57–90). Budapest: Libri.
- Ungváry, K. (2003). *Magyarország szovjetizálásának kérdései*. W: I. Romsics (red.), *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. Századi történelemről* (s. 279–303). Budapest: Osiris Kiadó.
- Ustawa nr VII z 1945 roku (1945). Pabrane z: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94500007.tv&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> [dostęp: 06.03.2022].
- Ustawa nr VII z 1946 roku (1946). Pabrane z: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94600007.tv&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> [dostęp: 06.03.2022].
- Ustawa nr XXXIV z 1947 roku (1947). Pabrane z: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94700034.tv&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> [dostęp: 06.03.2022].
- Varga, L. (1999). Forradalmi törvényesség., *Beszélő*, t. 11, s. 57–73.
- Veress, L.-L. (1995). *Clear the Line: Hungary's Struggle to Leave the Axis During the Second World War* (red. D. Takács). Cleveland, Ohio: Prospero Publications.
- Zinner, T. (1985). Adalékok az antifasiszta számonkéréshez és a népi demokrácia védeméhez különös tekintettel a Budapesti Népbíróságra. W: J. Szekeres i in. (red.), *Budapest Főváros Levéltára közleményei '84* (s. 137–164). Budapest: Budapest Főváros Levéltára Nyomdájában.
- Zinner, T. (2021a). *A magyar nép nevében?*. W: *A magyar nép nevében? Tanulmányok népbíróságokról, jogászokról, diktatúráról* (s. 11–67). Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Zinner, T. (2021b). *A magyar nép nevében? Tanulmányok népbíróságokról, jogászokról, diktatúráról*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Zinner, T. (2021c). *Dr. Sulyok Dezső és a népbíróságok*. W: *A magyar nép nevében? Tanulmányok népbíróságokról, jogászokról, diktatúráról* (s. 117–151). Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Zombory, M. (2017). Political Justice in Post-War Hungary, *London Journal of Critical Thought*, t. 1, nr 2, s. 154–165.